

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับผลสำเร็จของการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ในจังหวัดพัทลุง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ดังต่อไปนี้

1. โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.1 ความหมายของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.2 องค์ประกอบของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.3 กระบวนการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.4 กลวิธีการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.5 ประโยชน์จากการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.6 การพิจารณารับรองการเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 1.7 สถานการณ์การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในประเทศไทยและในจังหวัดพัทลุง
2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
  - 2.1 ภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียน
  - 2.2 ความสามารถของคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน
  - 2.3 การมีส่วนร่วมของชุมชน
  - 2.4 การระดมทรัพยากรในชุมชน
  - 2.5 ความเข้มแข็งของเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

ความหมายของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ หมายถึง โรงเรียนที่มีขีดความสามารถแข็งแกร่ง มั่นคง ที่จะเป็นสถานที่ที่มีสุขภาพอนามัยที่ดี เพื่อการอาศัยศึกษาเรียนรู้และทำงาน (WHO, 1998) มีการพัฒนาขีดความสามารถตลอดเวลาเพื่อเป็นสถานที่ที่มีสุขภาพลักษณะที่ดี เป็นโรงเรียนที่มีความร่วมมือ ร่วมใจกันพัฒนาพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อสุขภาพอย่างสม่ำเสมอเพื่อการมีสุขภาพดีของทุกคน

ในโรงเรียน (กรมอนามัย, 2547) ด้วยการจัดการเรียนรู้เรื่องสุขภาพทั้งในและนอกหลักสูตร การจัดสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัยและเอื้อต่อสุขภาพ (Rowling, 1996) การจัดบริการที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนในการส่งเสริมสุขภาพ (Cerqueira, 1996) ตลอดจนการให้บริการเชิงรุกตามโครงการต่างๆ เพื่อชุมชนที่ตั้งโรงเรียน (สุคนธ์และนพรัตน์, 2542)

องค์ประกอบ โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้เกิดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค องค์การอนามัยโลก (WHO, 1997) อ้างตาม กรมอนามัย, 2543) ได้กำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพไว้ 10 องค์ประกอบ และกรมอนามัย (2546) ได้ให้แนวทางในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพไว้ ดังนี้

1. นโยบายของโรงเรียน

นโยบายของโรงเรียน หมายถึง ข้อความที่เป็นตัวกำหนดทิศทางของการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน ซึ่งจะส่งผลต่อกิจกรรมและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการส่งเสริมสุขภาพ โรงเรียนควรได้กำหนดนโยบายส่งเสริมสุขภาพที่ชัดเจนที่เกิดจากความเห็นชอบของบุคลากรที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินงานให้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้รับทราบ ทำให้การดำเนินงานมีความเข้มข้นและชัดเจน ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วนหลักที่ต้องดำเนินการ คือ

1.1 การกำหนดนโยบายส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน นับเป็นปัจจัยพื้นฐานแรกของการดำเนินงาน เพราะเป็นการแสดงออกถึงความมุ่งมั่นตั้งใจของโรงเรียนว่าจะดำเนินงานด้านส่งเสริมสุขภาพในโรงเรียนให้ไปในทิศทางใด ขั้นตอนที่จะทำให้เห็นนโยบายนี้ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิผล ได้แก่ 1) โรงเรียนมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน เพื่อเป็นองค์กรหลักในการบริหารจัดการนโยบาย ประกอบด้วยครู นักเรียน ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และผู้แทนองค์กรในชุมชน โดยมีสัดส่วน 3 ใน 5 มาจากประชาชนหรือองค์กรในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆอย่างเข้มแข็ง 2) โรงเรียนประกาศนโยบายส่งเสริมสุขภาพให้ครอบคลุมประเด็นสำคัญด้านส่งเสริมสุขภาพ 9 ประเด็น คือ การสร้างเสริมสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาสุขภาพนักเรียน การเฝ้าระวังและแก้ปัญหาสุขภาพ การพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพตามสุขบัญญัติ การคุ้มครองผู้บริโภคในโรงเรียน การส่งเสริมการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพแก่นักเรียนและชุมชน โดยมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง การส่งเสริมสุขภาพจิตและเฝ้าระวังพฤติกรรมเสี่ยง การพัฒนาระบบการเรียนรู้โดยมีผู้เรียนเป็นสำคัญ การส่งเสริมสุขภาพบุคลากรในโรงเรียน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาสุขภาพนักเรียน บุคลากรในโรงเรียนและชุมชน

1.2 การถ่ายทอดนโยบายสู่การปฏิบัติ เมื่อกำหนดนโยบายการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพ อย่างน้อยทั้ง 9 ประเด็นที่จะดำเนินการและมีการจัดตั้งองค์กรแล้ว โรงเรียนควรมีการถ่ายทอดนโยบายดังกล่าวสู่ผู้ปฏิบัติ หรือผู้เกี่ยวข้อง เช่น ครู ผู้ปกครอง นักเรียน และบุคลากรในโรงเรียนได้รับทราบเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งทำได้หลายวิธี ได้แก่ ทำป้ายประกาศถาวรหรือชั่วคราว พิมพ์ในวารสารของโรงเรียน คู่มือโรงเรียน มีการประกาศนโยบายในการประชุมต่างๆ เช่น ประชุมครู ประชุมนักเรียนหรือประชุมผู้ปกครอง โดยมีความถี่ที่เหมาะสมที่จะทำให้ทุกคนรับทราบนโยบาย และผู้บริหารกำกับติดตามให้มีการจัดทำแผนงาน โครงการ ตามประเด็นส่งเสริมสุขภาพ ตามที่ได้กำหนดไว้

2. การบริหารจัดการในโรงเรียน

การบริหารจัดการในโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการจัดการต่างๆ ในโรงเรียนที่นำไปสู่การดำเนินงานด้านส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งมีแนวทางดำเนินงานหลักๆ 3 เรื่อง ได้แก่

2.1 การจัดทำแผนงาน/โครงการส่งเสริมสุขภาพ แผนงาน/โครงการส่งเสริมสุขภาพ ต้องสอดคล้องกับสภาพปัญหา ที่แท้จริงในโรงเรียน และคำนึงถึงแนวคิดส่งเสริมสุขภาพ โดยให้ครอบคลุมมิติ 3 ประการ คือ 1) การเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาสุขภาพและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของทุกคนในโรงเรียน 2) การส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค เพื่อให้ นักเรียนและบุคลากรในโรงเรียนมีสุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรง รวมทั้งการพัฒนาความรู้ความสามารถ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติที่เป็นผลดีต่อสุขภาพและความปลอดภัย และ 3) การปรับปรุงแก้ไขสิ่งแวดล้อม ทั้งด้านกายภาพและสังคมในโรงเรียนให้ปลอดภัย และส่งผลดีต่อสุขภาพของทุกคนในโรงเรียน

2.2 การจัดองค์กรรองรับแผนงาน/โครงการส่งเสริมสุขภาพ แผนงาน/โครงการในโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพต้องการการมีส่วนร่วมจากนักเรียน บุคลากร และสมาชิกในชุมชนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินงาน สอดคล้องกับความต้องการ และได้ใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์ โดยแนวทางในการจัดองค์กรรองรับแผนงาน/โครงการส่งเสริมสุขภาพในโรงเรียน ได้แก่ 1) สำรวจความต้องการ สภาพปัญหา โดยการระดมความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้อง 2) เชิญผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนงาน/โครงการ ตั้งแต่เริ่มต้น 3) จัดทำแผนงาน/โครงการที่ระบุกิจกรรมชัดเจน ปฏิบัติได้จริงและกำหนดผู้รับผิดชอบชัดเจน ตรงตามบทบาทหน้าที่ไม่ควรมอบหมายให้ครูคนใดคนหนึ่งหรือครูอนามัยเพียงคนเดียว 4) เปิดโอกาสและสนับสนุนนักเรียนแกนนำต่างๆ ให้มีส่วนรับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ ในแผนงาน/โครงการ 5) ใช้แหล่งทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น เชิญกลุ่มแม่บ้านมาร่วมรับผิดชอบโครงการอาหารกลางวันของโรงเรียน เชิญกลุ่มผู้ปกครองร่วมปรับปรุงสิ่งแวดล้อมใน

โรงเรียน เป็นต้น 6) บูรณาการงานส่งเสริมสุขภาพในกลุ่มวิชาสุขศึกษา โดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียน และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน 7) จัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาขึ้นมาอีกคณะหนึ่ง เพื่อให้คำปรึกษาและสนับสนุนแผนงาน/โครงการเหล่านั้น คณะกรรมการที่ปรึกษามาจากผู้มาจากผู้มีความรู้ความชำนาญในด้านต่างๆที่มีในพื้นที่

2.3 การนิเทศ/ติดตาม และการประเมินผล เพื่อให้การดำเนินงานมีความต่อเนื่องและก้าวหน้า รวมทั้งตรวจสอบปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงาน โดยมีแนวทาง ได้แก่ การผสมผสานไปในระบบการนิเทศ/ติดตามงานปกติของโรงเรียน มีการกำหนดวิธีการประเมินผลไว้ในแผนงาน/โครงการ โดยระบุผู้ที่รับผิดชอบการประเมินให้ชัดเจน มีการบันทึกผลการนิเทศ/ติดตามไว้เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนางานต่อไป และรายงานผลการประเมินต่อผู้บังคับบัญชา

3. โครงการร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชน

โครงการร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชน หมายถึง โครงการหรือกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพที่ดำเนินการร่วมกันระหว่างโรงเรียน ผู้ปกครอง และสมาชิกของชุมชน เพื่อให้โรงเรียนได้มีการดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพร่วมกับภาคีต่างๆในชุมชน การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในโครงการ หรือกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมรับรู้สถานการณ์สุขภาพในพื้นที่ และเป็นการปรับเปลี่ยนแนวความคิดให้สมาชิกของชุมชนเห็นว่าสุขภาพเป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องดูแลเอาใจใส่ ไม่ใช่เป็นหน้าที่ของบุคคลหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเท่านั้น และการดำเนินงานให้สำเร็จได้ต้องทำทั้งที่โรงเรียน ในครอบครัวและชุมชน โครงการโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพจึงควรมีคณะทำงานซึ่งประกอบด้วยครู นักเรียน ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข องค์กรในชุมชน โดยร่วมกันดำเนินการวิเคราะห์สภาพและสาเหตุของปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมตรวจสอบ ทบทวน พัฒนาและปรับปรุง

4. การจัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนที่เอื้อต่อสุขภาพ

การจัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนที่เอื้อต่อสุขภาพ หมายถึง การจัดการควบคุมดูแลปรับปรุงภาวะต่างๆ และสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนให้อยู่ในสภาพที่ถูกสุขลักษณะเอื้อต่อการเรียนรู้ ส่งเสริมสุขภาพกาย จิต และสังคม รวมถึงการป้องกัน โรคและอันตรายที่อาจเกิดขึ้นต่อนักเรียนและบุคลากรในโรงเรียน นอกจากนี้จะมีผลดีทางด้านร่างกายและจิตใจของเด็กวัยเรียนแล้ว ยังมีผลต่อสุขภาพของ ครอบครัวและชุมชนด้วย สำหรับแนวทางการจัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน ประกอบด้วย 2 ส่วนหลักที่ต้องดำเนินการได้แก่

4.1 แนวทางการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

การจัดสิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้ถูกสุขลักษณะ จะช่วยให้เด็กนักเรียนได้อยู่อาศัยในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม เอื้อต่อการมีสุขภาพดี และเป็นตัวอย่างที่ดีด้านสิ่งแวดล้อมต่อนักเรียน

ไปที่บ้าน ก่อให้เกิดพฤติกรรมสุขภาพที่ดีต่อไปในอนาคต ซึ่งโรงเรียนมีแนวทางการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ ผู้รับผิดชอบตามที่โรงเรียนมอบหมายสำรวจสิ่งแวดล้อมทุกต้นปีการศึกษาโดยใช้ “แบบสำรวจสุขภาพิบาลสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน” มีการสรุปผลการสำรวจเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนและผู้บริหารโรงเรียนเพื่อร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหา จัดทำแผนงาน/โครงการเพื่อปรับปรุงแก้ไขสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้เป็นไปตามมาตรฐาน และประเมินซ้ำเมื่อสิ้นปีการศึกษา ดำเนินการให้มีการสำรวจและทำลายแหล่งลูกน้ำยุงลายอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง โดยเฉพาะในฤดูฝน และสามารถขอคำปรึกษาเรื่องการควบคุมโรคไข้เลือดออกได้จากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่มาให้บริการ

4.2 แนวทางดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคมในโรงเรียน

สิ่งแวดล้อมทางสังคมมีผลต่อสุขภาพจิตของทุกคนในโรงเรียน จะสะท้อนออกมาเป็นความรู้สึกพึงพอใจ บรรยากาศทางสังคมที่ดีเกิดขึ้นจากการที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในโรงเรียน การเปิดโอกาสให้นักเรียนมีส่วนร่วมนอกจากจะช่วยให้การทำงานต่างๆ สอดคล้องกับความต้องการของนักเรียนแล้วยังช่วยให้นักเรียนเกิดเจตคติที่ดีต่อเรื่องสุขภาพและส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมที่ดีติดตัวต่อไป แนวทางการส่งเสริมด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ สนับสนุนให้นักเรียนมีส่วนร่วมเป็นคณะทำงาน/คณะกรรมการต่างๆ ในโรงเรียนร่วมกับครูและกรรมการจากภายนอก โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพ สนับสนุนกิจกรรมชุมนุมของนักเรียน เช่น การจัดสถานที่ให้เป็น ที่ตั้งชุมนุม สนับสนุนงบประมาณแก่ชุมนุม เปิดโอกาสให้นักเรียนที่รวมกลุ่มกันทำงานต่างๆ ได้เสนอผลงานหรือกิจกรรมที่ทำให้เป็นที่รับรู้ต่อสมาชิกในโรงเรียน ให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมด้านสุขภาพ หรือการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่โรงเรียนจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ และจัดให้มีกิจกรรมสังสรรค์ร่วมกันระหว่างครู นักเรียน ผู้ปกครอง และสมาชิกในชุมชน

5. บริการอนามัยโรงเรียน

บริการอนามัยโรงเรียน หมายถึง การที่โรงเรียนจัดให้มีบริการสุขภาพขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับนักเรียนทุกคน เพื่อให้ให้นักเรียนได้รับการตรวจสุขภาพ การเฝ้าระวังภาวะสุขภาพ การป้องกันโรค และการรักษาพยาบาลเบื้องต้นจากครู และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข โดยมีจุดมุ่งหมายให้เด็กวัยเรียนมีสุขภาพดีมีศักยภาพในการเรียนรู้ โดยประกอบด้วย 3 ส่วนหลักที่ต้องดำเนินการ ดังนี้

5.1 การตรวจสุขภาพนักเรียน มีแนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ ครูอนามัยประสานกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่รับผิดชอบโรงเรียนเพื่อนัดหมายวันเวลาเข้าให้บริการ ครูอนามัยประสานงานกับครูประจำชั้น ป.1-ป.4 เพื่อชั่งน้ำหนัก/วัดส่วนสูง ประเมินภาวะการเจริญเติบโต

ทดสอบสายตาโดยใช้ E-Chart แล้วลงบันทึก และกำหนดวันที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้าให้บริการ ตรวจสอบสุขภาพสำหรับ ป.5 ขึ้นไป ใช้แบบบันทึกการตรวจสอบสุขภาพด้วยตนเอง จัดเตรียมสถานที่นำนักเรียนเข้ารับบริการตรวจสอบสุขภาพ โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจะเข้าตรวจสอบสุขภาพนักเรียนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง ครูประจำชั้น/ครูที่ปรึกษาแนะนำนักเรียนที่มีปัญหาสุขภาพให้รับบริการที่สถานบริการสุขภาพ โดยใช้สิทธิตามหลักประกันสุขภาพ

5.2 การเฝ้าระวังภาวะสุขภาพ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับภาวะสุขภาพเป็นระยะๆเพื่อประเมินภาวะสุขภาพนักเรียน หาแนวทางให้การช่วยเหลือต่อไป มีแนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ ทดสอบสายตาปีละ 1 ครั้งทุกชั้นปี การตรวจสอบสุขภาพโดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในชั้น ป.1-ป.4 สำหรับนักเรียนชั้น ป.5-ม.6 ให้นักเรียนตรวจด้วยตนเองภายใต้การดูแลของครูอนามัยและเจ้าหน้าที่สาธารณสุข การทดสอบการได้ยิน เพื่อเป็นการคัดกรองเบื้องต้นค้นหาความผิดปกติของการได้ยินเฉพาะนักเรียนชั้น ป.1 การตรวจสอบสุขภาพช่องปาก โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขตรวจ ป.1- ป.4 เพื่อค้นหาความผิดปกติในช่องปาก ส่วนนักเรียน ป.5- ม.6 ตรวจด้วยตนเองเมื่อพบความผิดปกติให้ครูประจำชั้นหรือครูที่ปรึกษาส่งตัวไปขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้ามารับบริการ และการสร้างเสริมภูมิคุ้มกันโรค เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเป็นผู้ให้บริการ โดยครูอนามัยและโรงเรียนให้ความร่วมมือ

5.3 การจัดบริการรักษาพยาบาลเบื้องต้น โรงเรียนทุกแห่งจัดห้องพยาบาล โรงเรียนและบริการรักษาพยาบาลเบื้องต้นสำหรับนักเรียน ซึ่งถือเป็นบริการสุขภาพพื้นฐาน โดยครูอนามัยหรือครูพยาบาล ควรมีบทบาทในการดูแลเรื่องการจัดบริการรักษาพยาบาลเบื้องต้น ได้แก่ การจัดหายาและเวชภัณฑ์ที่จำเป็นสำหรับห้องพยาบาลให้เพียงพอโดยพิจารณาตามสภาพปัญหาการเจ็บป่วยของนักเรียนและบุคลากรใน โรงเรียน ครูประจำชั้น/ครูที่ปรึกษาส่งต่อนักเรียนที่เจ็บป่วยไปรับบริการที่ห้องพยาบาล ครูประจำชั้น/ครูที่ปรึกษา ส่งต่อนักเรียนที่ตรวจสอบสุขภาพตนเองพบว่ามีปัญหาหรือความเจ็บป่วยไปขอรับคำแนะนำจากห้องพยาบาล ครูอนามัย/ครูพยาบาลให้การดูแลรักษาเบื้องต้นแก่นักเรียนและบุคลากรที่ เจ็บป่วยหรือมีปัญหาสุขภาพ และครูอนามัย/ครูพยาบาล ส่งต่อนักเรียนหรือบุคลากรที่เจ็บป่วยเกินขอบเขตการบริการห้องพยาบาลไปรับบริการที่สถานอนามัยหรือโรงพยาบาล

6. สุขศึกษาในโรงเรียน

สุขศึกษาในโรงเรียน หมายถึง การที่โรงเรียนจัดกิจกรรมสุขศึกษาทั้งในหลักสูตร การศึกษา และผ่านทางกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนเพื่อมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ และมีการฝึกปฏิบัติที่นำไปสู่การมีพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสมต่อการมีสุขภาพดี โดยมีแนวทางการดำเนินงานเป็น 2 ส่วน คือ การให้ความรู้และสร้างเสริมเจตคติตามสุขบัญญัติแห่งชาติ และการฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดทักษะ

ที่จำเป็น ซึ่งสอดคล้องกับสุขบัญญัติ โดยสุขบัญญัติแห่งชาติ 10 ประการถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางให้ประชาชนปฏิบัติเพื่อการมีสุขภาพดีทั้งสุขภาพร่างกาย สุขภาพจิต และสุขภาพทางสังคม การสอนเรื่องนี้ตั้งแต่วัยเด็กจะช่วยให้ง่ายที่จะปลูกฝังจนเกิดการปฏิบัติเป็นประจำกลายเป็นพฤติกรรมสุขภาพติดตัวไปตลอดชีวิต โดยมีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

6.1 วางแผนการเรียนรู้สุขบัญญัติแห่งชาติให้สอดคล้องกับนักเรียนชั้นต่างๆ

6.2 พิจารณาเนื้อหาของสุขบัญญัติในแต่ละข้อตามความเหมาะสมของชั้นเรียนโดยพิจารณาจากสาระการเรียนรู้รายชั้นปีที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำไว้ หรือตามความคิดเห็นของคณะกรรมการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนแต่ละแห่ง

6.3 การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สุขบัญญัติแห่งชาติควรเป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการสร้างทักษะ

7. โภชนาการและอาหารที่ปลอดภัย

โภชนาการและอาหารที่ปลอดภัย หมายถึง การส่งเสริมให้นักเรียนมีภาวะการเจริญเติบโตสมวัย โดยจัดให้มีอาหารที่มีคุณค่าต่อสุขภาพ สะอาด ปลอดภัยให้กับนักเรียนและบุคลากรในโรงเรียน ประกอบด้วยการดำเนินงานที่สำคัญ 2 เรื่อง ได้แก่

7.1 โภชนาการในโรงเรียน มีแนวทางดำเนินงานในเรื่องต่างๆ ได้แก่ การให้ความรู้เรื่องโภชนาการผสมผสานกับหลักสูตรในชั้นเรียน การจัดให้มีอาหารกลางวัน การเสริมอาหารให้นักเรียนเพิ่มเติม และการให้นักเรียนได้รับยาเม็ดเสริมธาตุเหล็ก การประเมินภาวะโภชนาการ การเจริญเติบโต โดยการชั่งน้ำหนัก วัดส่วนสูง และประเมินภาวะการขาดสารอาหารที่ส่งผลกระทบต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน การแก้ปัญหาด้านโภชนาการของนักเรียน โรงเรียนดำเนินการเรื่องอาหารกลางวันให้กับนักเรียนทุกคน จัดอาหารเสริมให้นักเรียนรับประทานทุกวัน

7.2 การสุขาภิบาลอาหาร มีแนวทางดำเนินงาน ได้แก่ สืบเสาะสุขาภิบาลอาหารในโรงเรียนตามแบบของกรมอนามัย ดำเนินการแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องตามมาตรฐาน ควบคุมดูแลด้านความปลอดภัยของอาหาร โดยเฉพาะสารปนเปื้อน

8. การออกกำลังกาย กีฬา และนันทนาการ

การออกกำลังกาย กีฬา และนันทนาการ หมายถึง การส่งเสริมสนับสนุนให้นักเรียนและบุคลากรในโรงเรียนมีการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ โดยการจัดสถานที่ อุปกรณ์ และกิจกรรมการออกกำลังกาย กีฬาและนันทนาการ พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาใช้สถานที่และอุปกรณ์หรือเข้าร่วมกิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นตามความเหมาะสม โดยมีแนวทางหลักในการดำเนินงานเป็น 2 ส่วนคือ

8.1 การจัดสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมการออกกำลังกาย กีฬา และนันทนาการ สำหรับนักเรียน บุคลากรในโรงเรียน และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน โดยใช้กิจกรรมการออกกำลังกาย กีฬาและนันทนาการเป็นตัวนำ โดยมีแนวทางดำเนินงาน ได้แก่ จัดให้มีสถานที่สำหรับการออกกำลังกายที่เหมาะสมกับประเภทของกีฬาและความปลอดภัย จัดหาอุปกรณ์สำหรับกีฬาให้เพียงพอสอดคล้องกับสถานที่ที่จัดให้ และดูแลให้อยู่ในสภาพที่ใช้การได้ จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการออกกำลังกาย กีฬาและนันทนาการอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นแรงกระตุ้นหรือจูงใจให้นักเรียน บุคลากรในโรงเรียน ตลอดจนประชาชนที่อยู่ใกล้เคียงโรงเรียนเห็นเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตประจำวันที่ต้องปฏิบัติ เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการออกกำลังกาย กีฬาและนันทนาการของโรงเรียน ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งชมรม/ชมรมออกกำลังกายเพื่อสุขภาพในโรงเรียน ให้การสนับสนุนชมรม/ชมรมด้วยวิธีการต่างๆ และร่วมรณรงค์การออกกำลังกายเพื่อสุขภาพในชุมชน หรือเป็นผู้นำในกิจกรรมการออกกำลังกายและกีฬาในโอกาสสำคัญๆ

8.2 การพัฒนาสมรรถภาพร่างกาย

ความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย นอกจากจะประเมินจากภาวะเจริญเติบโตด้านน้ำหนักและส่วนสูงแล้ว ยังสามารถประเมินได้จากสมรรถภาพทางกาย ซึ่งการทดสอบสมรรถภาพทางกายเป็นกิจกรรมที่โรงเรียนดำเนินการอยู่แล้ว หรืออาจติดต่อหน่วยงานใกล้เคียงที่มีความชำนาญเรื่องนี้โดยตรงมาทดสอบสมรรถภาพให้กับนักเรียนและบุคลากรในโรงเรียน โดยแนวทางดำเนินการได้แก่ จัดให้มีการทดสอบสมรรถภาพทางกายแก่นักเรียนทุกคนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง แล้วแจ้งผลการทดสอบให้นักเรียนทราบทุกครั้ง เพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจในสุขภาพของตนเอง ให้คำแนะนำแก่นักเรียนที่ไม่ผ่านการทดสอบในการพัฒนาสมรรถภาพทางกายด้านต่างๆ มีการจัดกิจกรรมพิเศษแก่นักเรียนที่ไม่ผ่านการทดสอบ โดยคำนึงถึงสรีรร่างกาย และภาวะสุขภาพของแต่ละบุคคล และติดตามความก้าวหน้าด้วยการทดสอบซ้ำตามเวลาที่กำหนดไว้

9. การให้คำปรึกษาและสนับสนุนทางสังคม

การให้คำปรึกษาและสนับสนุนทางสังคม หมายถึง ระบบบริการให้คำปรึกษาแนะแนว และช่วยนักเรียนที่มีปัญหาสุขภาพกาย สุขภาพจิต และภาวะเสี่ยง รวมทั้งพฤติกรรมเสี่ยงของนักเรียน โดยมีแนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ ครูที่ปรึกษา/ครูประจำชั้น ซึ่งเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงานสำรวจข้อมูลนักเรียน เพื่อให้รู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคลในด้านต่างๆ เช่น ด้านความสามารถ ด้านสุขภาพ ด้านครอบครัว และด้านอื่นๆ หลังจากนั้นครูที่ปรึกษา/ครูประจำชั้น/ครูฝ่ายปกครองร่วมประชุมปรึกษาหารือเพื่อพิจารณาจัดกลุ่มนักเรียนจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มปกติ กลุ่มเสี่ยง และกลุ่มมีปัญหา เพื่อวางแผนดูแลช่วยเหลืออย่างเหมาะสม โรงเรียน/ครูที่ปรึกษา/ครูประจำชั้น จัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างครูและผู้ปกครองในการดูแล

นักเรียนทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน โรงเรียนจัดกิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อนสำหรับนักเรียน กลุ่มเสี่ยง/กลุ่มที่มีปัญหา ดำเนินการโดยให้คำปรึกษาเบื้องต้นเพื่อช่วยผ่อนคลายปัญหา และจัดกิจกรรมเพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาดังกล่าวทั้งนอกห้องเรียนและในห้องเรียน มีการส่งต่อให้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ถ้านักเรียนยังมีพฤติกรรมไม่ดีขึ้น โดยครูที่ปรึกษา/ครูประจำชั้น/คณะกรรมการระบบดูแลช่วยเหลือ นักเรียน/คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน ติดตามนักเรียนที่ได้รับการช่วยเหลือเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอ และประสานความร่วมมือกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งในโรงเรียนและชุมชน โดยเฉพาะผู้ปกครองเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว

10. การส่งเสริมสุขภาพบุคลากรในโรงเรียน

การส่งเสริมสุขภาพบุคลากรในโรงเรียน หมายถึง การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นส่งเสริมให้บุคลากรในโรงเรียนมีพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสม ส่งผลดีต่อสุขภาพของตนเองและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียนในโรงเรียน โดยมีแนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ การสนับสนุน/แนะนำให้ครูและบุคลากรทุกคนในโรงเรียน ได้มีโอกาสประเมินสุขภาพตนเองอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง โดยรับบริการตรวจสุขภาพที่สถานบริการทางสาธารณสุข การขอรับคำแนะนำเรื่องสุขภาพจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่มาให้บริการในโรงเรียน และประเมินสุขภาพตนเอง เช่น ประเมินความเครียด คำนวณหาดัชนีมวลกาย การจัดให้มีแหล่งเผยแพร่ข่าวสารด้านสุขภาพ และจัดหาสื่อด้านสุขภาพเผยแพร่ในโรงเรียน เช่น บอร์ดเผยแพร่หน้าห้องพยาบาล จัดเสียงตามสาย จัดหาสื่อเอกสารไว้ในห้องสมุด ให้นักเรียนหาข่าวจากสื่อ นำมาเผยแพร่ในรูปแบบที่น่าสนใจด้วยวิธีต่างๆ และเชิญวิทยากรจากภายนอก ให้ความรู้เรื่องสุขภาพแก่บุคลากรในโรงเรียน ผู้บริหารชี้แจงทำความเข้าใจเรื่องข้อห้ามการสูบบุหรี่ และการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ให้ชัดเจนในการประชุมบุคลากรในโรงเรียน การจัดทำป้ายห้ามสูบบุหรี่ให้เห็นชัดเจนในบริเวณโรงเรียน ผู้บริหารให้ความสำคัญกับการชี้แจง/เชิญชวนบุคลากรเข้าร่วมกิจกรรมด้านสุขภาพที่โรงเรียนจัดขึ้น เช่น รับบริการทดสอบสมรรถภาพพร้อมๆ กับนักเรียน ร่วมออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ ขอรับคำแนะนำด้านสุขภาพขณะที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้ามาให้บริการ การจัดสถานที่ทำงานให้น่าอยู่

องค์ประกอบของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ 10 ประการดังกล่าว หากพิจารณาแล้วจะเห็นว่าแบ่งเป็น 2 ส่วน โดยส่วนหนึ่งเป็นองค์ประกอบด้านการบริหาร อันได้แก่ นโยบายของโรงเรียน การบริหารจัดการในโรงเรียน และโครงการร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชน ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้เป็นส่วนสำคัญยิ่งในการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพนักเรียนให้ประสบความสำเร็จ ส่วนองค์ประกอบที่เหลืออีก 7 ประการนั้น เป็นกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งโรงเรียนสามารถให้การส่งเสริมความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อให้โรงเรียนนั้นๆ มีความเด่นในเรื่องการดำเนินงานตามองค์ประกอบที่แตกต่างกันในลักษณะที่จะเป็นโรงเรียน

ต้นแบบแก่โรงเรียนอื่นก่อให้เกิดเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในระดับท้องถิ่นจนถึงระดับประเทศ ซึ่งจะได้ประสานความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในการที่จะพัฒนาทุกโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพที่สมบูรณ์ในอนาคต

กระบวนการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

กระบวนการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมีแนวทางการดำเนินงาน (กรมอนามัย, 2547) ดังนี้

1. การวางแผนงาน การวางแผนงานพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ จะต้องมีความสอดคล้องกับขั้นตอนการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (กรมอนามัย, 2543) ได้แก่

1.1 สร้างความสนับสนุนของชุมชนและท้องถิ่นเพื่อก่อให้เกิดโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยก้าวแรกที่สำคัญคือการชี้แจงทำความเข้าใจกับทุกฝ่าย ชี้แจงให้ทราบถึงความสำคัญ วิธีการประโยชน์ที่ได้รับต่อนักเรียน ครอบครัวและชุมชนในภาพรวม ก้าวถัดไปคือเพิ่มฐานการสนับสนุนโดยการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพจากบุคคลในวงกว้าง เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง นักเรียน เยาวชนประชาชนทั่วไปมาร่วมประชุมอย่างไม่เป็นทางการ หรือออกไปพบปะปรึกษาหารือในโอกาสต่างๆ ในชุมชน เพื่อเรียกแรงสนับสนุนในการดำเนินการขั้นต่อไป

1.2 จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนหรือทีมอนามัยโรงเรียน โดยรวบรวมกลุ่มผู้สนใจในงานส่งเสริมสุขภาพ และการพัฒนาการเรียนของนักเรียน ประมาณ 8-10 คน เพื่อแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน หรือชื่อเรียกอื่นใดที่คล้ายคลึงกัน เช่น คณะกรรมการโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คณะกรรมการอนามัยโรงเรียน คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยผู้บริหารโรงเรียน สมาชิกคณะกรรมการโรงเรียน ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน ผู้แทนองค์กรท้องถิ่น ผู้นำหน่วยราชการในท้องถิ่น และผู้นำองค์กรเอกชนและธุรกิจชุมชน เมื่อบุคคลเหล่านี้ร่วมเป็นคณะกรรมการจะช่วยชี้แนะโอกาสและแนะแนวปฏิบัติเพื่อพัฒนาโรงเรียนไปสู่โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

1.3 จัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาชุมชน คณะกรรมการที่ปรึกษาชุมชนควรประกอบด้วยผู้นำต่างๆ ของชุมชนในพื้นที่โรงเรียนตั้งอยู่ ซึ่งเป็นผู้นำความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อภาวะสุขภาพ และมีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะสนับสนุนการดำเนินงาน จะทำงานร่วมกับโรงเรียนในการเผยแพร่ข่าวสารด้านสุขภาพที่มีผลกระทบในวงกว้าง การปรับปรุงบริการสุขภาพ การผลักดันให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองและผู้นำกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ระดมการสนับสนุน รวมทั้งช่วยประเมินปัญหาสุขภาพและโอกาสในการแก้ปัญหา นอกจากนั้นใน

กระบวนการสร้างความคิดและความสนใจของชุมชนต่อการดำเนินงานสู่โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ อาจต้องเผชิญกับความขัดแย้งหรือการต่อต้านในระยะแรก หากได้สรรหาผู้เข้มแข็งหรือผู้ที่เป็นที่ยอมรับจากทุกองค์กรในชุมชนมาเป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาจะสามารถไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งต่างๆ ได้

1.4 วิเคราะห์สถานการณ์ เมื่อได้จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน และคณะกรรมการที่ปรึกษาชุมชนเรียบร้อยแล้ว สิ่งที่จะต้องทำต่อไปคือการตรวจสอบสถานการณ์ในปัจจุบันของท้องถิ่นว่าดำเนินการใดๆ ไปบ้างแล้วในการส่งเสริมสุขภาพ มีปัญหาสุขภาพใดบ้างที่ป้องกันได้ โอกาสที่จะใช้แก้ปัญหามีอะไรบ้าง ทรัพยากรที่จะใช้แก้ปัญหเหล่านี้ คำตอบที่ได้จะใช้เป็นข้อมูลดิบเพื่อจัดลำดับความสำคัญของแผนปฏิบัติการ การวิเคราะห์สถานการณ์แบ่งเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ดังนี้

1.4.1 ประเมินการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพในปัจจุบันของโรงเรียน เพื่อให้ทราบว่ามีสิ่งใดที่กำลังดำเนินการอยู่บ้าง และจะใช้โอกาสนี้ในการขยายการดำเนินงานเพื่อสร้างพื้นฐานของการส่งเสริมสุขภาพในโรงเรียนและชุมชนได้อย่างไร กิจกรรมใดบ้างที่ประสบความสำเร็จ และกิจกรรมใดที่ให้บทเรียนที่มีค่าควรแก่การนำไปแก้ไขปรับปรุง

1.4.2 ประเมินปัญหา นโยบาย และทรัพยากรของชุมชน ข้อมูลต่างๆ อาจรวบรวมได้จากแหล่งที่มีอยู่ เช่น โรงเรียน คลินิก โรงพยาบาล สถานีอนามัย แต่ถ้าไม่มีข้อมูลจากแหล่งดังกล่าว สมาชิกทีมอาจใช้วิธีสำรวจหรือสัมภาษณ์นักเรียน ผู้ปกครอง ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ผู้แทนชุมชน เพื่อให้สามารถประเมินสภาพปัญหาที่สำคัญของชุมชนได้ ควรตรวจสอบดูว่านโยบายและกฎหมายรวมทั้งระเบียบปฏิบัติในระดับชาติ ระดับจังหวัดอำเภอ ชุมชน และโรงเรียน มีผลต่อสุขภาพอย่างไร

1.5 กำหนดจุดเริ่มต้นในการดำเนินงาน คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนจะมีข้อมูลที่ทำให้มองเห็นภาพโรงเรียนและชุมชนในวงกว้าง ขึ้นต่อไปคือการสร้างวิสัยทัศน์เพื่อการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน โดยอาจมีการประชุมระดมสมองระหว่างแกนนำโรงเรียนและชุมชน รวมทั้งสมาชิกคณะกรรมการที่ปรึกษา

1.6 จัดทำแผนปฏิบัติการ การสร้างโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นงานที่ต้องใช้เวลา โรงเรียนอาจดำเนินการได้เพียงเรื่องเดียวในระยะแรก แต่โครงการระยะสั้นที่ประสบผลสำเร็จเพียง 2-3 โครงการ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของความสำเร็จก้าวหน้าต่อไปในไม่ช้า เรื่องที่จะทำในระยะแรกควรมาจากการนำข้อมูลจริงมาวิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยเป็นข้อตกลงร่วมกันในคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนและคณะกรรมการที่ปรึกษาชุมชน แล้วนำเสนอแผนการปฏิบัติงานส่งเสริมสุขภาพบรรจุในแผนพัฒนาโรงเรียนแต่ละปี โดยกำหนด

เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และขั้นตอนการดำเนินงานและมอบหมายความรับผิดชอบแต่ละขั้นตอนให้ตรงตามทักษะและประสบการณ์ของแต่ละคน พร้อมทั้งพิจารณากำหนดความช่วยเหลือและเงินทุนไว้ในแผนให้ชัดเจน

2. การปฏิบัติการ การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้สำเร็จจำเป็นต้องมีการลงมือปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้ตามลำดับดังนี้

2.1 ปฏิบัติตามแผนงาน/โครงการที่กำหนด

2.2 โรงเรียนประเมินตนเอง โดยใช้เกณฑ์มาตรฐานการประเมินโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เพื่อค้นหาสิ่งที่ยังไม่ได้ดำเนินการ หรือดำเนินการไม่เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

2.3 ดำเนินงานเพื่อปรับปรุงให้บรรลุตัวชี้วัดตามเกณฑ์มาตรฐานการประเมิน

3. การตรวจสอบ ทบทวนและประเมินผล เมื่อได้ดำเนินงานตามแผนไประยะหนึ่งโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพจะต้องแสดงให้เห็นว่าได้ดำเนินการบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างไรบ้างสามารถทำได้โดยติดตามความก้าวหน้า ด้วยการจัดให้มีการประชุมอย่างสม่ำเสมอ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายได้ช่วยกันตัดสินใจในการปรับแผนงาน เพื่อดำเนินงานในอนาคตโดยตรงต่อผู้ที่รับผิดชอบ เพื่อเร่งรัดการดำเนินการและร่วมกันแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น ต่อจากนั้นจึงมีการตรวจสอบ ทบทวน ประเมินโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพโดยคณะกรรมการจากหน่วยงานสาธารณสุขและการศึกษา รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิในแต่ละกลุ่มโรงเรียนหรือเขตพื้นที่การศึกษา

4. การปรับปรุง แก้ไข/พัฒนา จากการประเมิน ตรวจสอบ ติดตามผลจากคณะกรรมการและผู้ที่เกี่ยวข้อง เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจึงมีการดำเนินการต่อดังนี้

4.1 สรุปผลการตรวจสอบ ทบทวนและนิเทศงาน ตามองค์ประกอบโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

4.2 นำผลการตรวจสอบ ทบทวน และนิเทศงาน ไปใช้ปรับปรุงแก้ไข พัฒนาการดำเนินงานในโครงการหรือกิจกรรมของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในปีการศึกษาต่อไป

เมื่อโรงเรียนได้พัฒนาการดำเนินงานจนประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งแล้วโรงเรียนควรเข้าร่วมเป็นเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในระดับท้องถิ่น ซึ่งกิจกรรมของเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพประกอบด้วย การคัดเลือกผู้นำเครือข่ายและคณะกรรมการ เพื่อประสานงานให้เครือข่ายมีการขับเคลื่อนได้ โดยเครือข่ายมีกรอบที่บ่งบอกบทบาทหลักของคณะกรรมการให้เกิดการมีส่วนร่วมและเป็นไปอย่างราบรื่น มีการบริหารจัดการเครือข่าย เช่น ประสานคน ประสานทรัพยากร ประสานกิจกรรม และจัดทำแผนงานเครือข่าย รวมทั้งหาวิธีการ

ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เพื่อให้มีความสามารถในการปฏิบัติสู่เป้าหมายสอดคล้องกับสถานการณ์ที่แตกต่าง

กลวิธีการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

กลวิธีการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพอาศัยหลัก 4 ประการ (ประกายดาว, 2544) คือ

1. การชี้แนะ การชี้แนะเป็นการให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณชน เพื่อให้เกิดความตระหนักในสังคม เกี่ยวกับการสร้างสุขภาพ ดังนั้นทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งองค์กรท้องถิ่นและชุมชน จำเป็นต้องได้รับการชี้แนะให้เกิดความเข้าใจในแนวคิดและหลักการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ และเผยแพร่ออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้บุคลากรต่างๆ เข้าใจ เห็นคุณค่า และสามารถนำไปปฏิบัติได้ตามเป้าหมาย

2. การสร้างหุ้นส่วนและภาคี ความสำเร็จในการสร้างโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพขึ้นอยู่กับความสามารถในการประสานความคิดและความร่วมมือระหว่างทุกหน่วยงานของสังคมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด เพราะความร่วมมือจากทุกฝ่ายจะช่วยกันระดมความคิดในการจัดการกับปัจจัยเชิงซ้อนที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ สิ่งสำคัญลำดับแรกคือการสร้างภาคีที่ยั่งยืนระหว่างหน่วยงานสาธารณสุข และด้านการศึกษา ร่วมกับองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งองค์กรเหล่านั้นต้องเกิดความสนใจในการส่งเสริมสุขภาพโดยโรงเรียน แล้วร่วมกันสร้างกลไกที่เอื้อต่อการวางแผนและดำเนินการ มีการกำหนดตัวบุคคลซึ่งสามารถรับผิดชอบให้เวลาและสามารถทำหน้าที่ในภาคีร่วมกับหน่วยงานอื่นได้ ภาคีที่เข้มแข็งไม่เพียงแต่เป็นการวางรากฐานที่จำเป็นเพื่อการชี้แนะเท่านั้น แต่ยังช่วยในการระดมและประสานทรัพยากรด้วย ดังนั้นเพื่อให้การส่งเสริมสุขภาพโดยโรงเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ภาคีร่วมจึงเป็นหัวใจสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับปฏิบัติ ซึ่งชุมชนและโรงเรียนจะต้องเป็นภาคีหลักในเรื่องนี้

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับท้องถิ่น เป็นการดำเนินการเพื่อเพิ่มศักยภาพให้ประชาชน องค์กรท้องถิ่นและโรงเรียนที่มีความสนใจ ได้มีความสามารถมากพอที่จะดำเนินการพัฒนาโรงเรียน ส่งเสริมสุขภาพได้ ถึงแม้หน่วยงานต่างๆ ในระดับจังหวัด อำเภอ จะเห็นความสำคัญและกำหนดแผนที่ดีเพียงใด แต่หากระดับท้องถิ่นยังขาดความเข้มแข็งย่อมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ดังนั้นแผนงานพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในระดับต่างๆ จึงจำเป็นต้องมีแผนงานด้านพัฒนาบุคลากรและแผนการสร้างศักยภาพของชุมชนและโรงเรียนด้วย แต่ละหน่วยงานในจังหวัดอาจนำแผนงาน/โครงการที่มีอยู่แล้วมาพิจารณาเพื่อให้สอดคล้องซึ่งกันและกัน หรืออาจใช้กลวิธีอื่นๆ ที่มุ่งหมายให้ประชาชนและโรงเรียนได้ใช้

ศักยภาพที่มีอยู่อย่างเต็มที่เพื่อการพัฒนาสุขภาพ เพื่อให้โรงเรียนและชุมชนในท้องถิ่นสามารถดำเนินการในการรวมกลุ่มเพื่อตั้งคณะกรรมการต่างๆ ประเมินความต้องการส่งเสริมสุขภาพของท้องถิ่นและโรงเรียน ระดมและใช้ทรัพยากร วางแผนประสานงานและดำเนินกิจกรรม ตลอดจนประเมินผลความก้าวหน้าและผลสรุป โดยหน่วยงานของรัฐในท้องถิ่นทำหน้าที่เพียงให้การสนับสนุนและช่วยเหลือทางวิชาการที่จำเป็นเท่านั้น

4. การวิจัย ติดตาม และประเมินผล ทุกระดับทุกหน่วยงานมีส่วนร่วมในการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ควรมีแผนงานที่ ตรงประเด็น และมีประสิทธิภาพสามารถออกแบบให้มีการวิจัยและประเมินผลได้เพื่อช่วยในการติดตามและปรับแผนงาน

การพิจารณารับรองการเป็น โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

ก่อนเริ่มดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โรงเรียนจะต้องประเมินตนเองตามเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพและดำเนินการพัฒนาในส่วนที่ไม่ผ่านเกณฑ์ เมื่อคณะกรรมการโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพประเมินแล้วเห็นโรงเรียนที่มีความพร้อมที่จะรับการประเมินจากทีมคณะกรรมการระดับอำเภอ โรงเรียนก็จะแจ้งทีมประเมินระดับอำเภอเพื่อรับการประเมินตามเกณฑ์มาตรฐาน ซึ่งในการพิจารณารับรองในแต่ละองค์ประกอบได้กำหนดเกณฑ์ตัดสินไว้ 4 ระดับ (กรมอนามัย, 2548) ดังนี้

ร้อยละ 75 ขึ้นไป ของคะแนนสูงสุด ถือว่าผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นดีมาก

ร้อยละ 65-74 ของคะแนนสูงสุด ถือว่าผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นดี

ร้อยละ 55-64 ของคะแนนสูงสุด ถือว่าผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นพื้นฐาน

น้อยกว่าร้อยละ 55 ของคะแนนสูงสุด ถือว่าไม่ผ่านเกณฑ์ประเมิน(ควรพัฒนาต่อไป)

เมื่อทีมประเมินระดับอำเภอประเมินแล้วเห็นว่าในแต่ละองค์ประกอบผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำอย่างน้อยขั้นพื้นฐานขึ้นไป ก็จะแจ้งทีมประเมินระดับจังหวัดเพื่อประเมินซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อรับรองเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ และโรงเรียนจะได้รับใบประกาศเกียรติคุณจากกระทรวงสาธารณสุข โดยมีเกณฑ์การประกาศรับรอง ดังนี้

ระดับทอง : ผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นดีมาก ไม่น้อยกว่า 8 องค์ประกอบ

ไม่มีผลการประเมินต่ำกว่าขั้นพื้นฐาน ใน 2 องค์ประกอบที่เหลือ

ระดับเงิน : ผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นดีมาก ไม่น้อยกว่า 6 องค์ประกอบ

ไม่มีผลการประเมินต่ำกว่าขั้นพื้นฐาน ใน 4 องค์ประกอบที่เหลือ

ระดับทองแดง : ผ่านเกณฑ์ประเมินขั้นดีมาก ไม่น้อยกว่า 4 องค์ประกอบ

ไม่มีผลการประเมินต่ำกว่าขั้นพื้นฐาน ใน 6 องค์ประกอบที่เหลือ

ทั้งนี้โรงเรียนที่ผ่านเกณฑ์ประเมินจะต้องทำการประเมินซ้ำทุก 2 ปี ซึ่งโรงเรียนที่ได้ผ่านเกณฑ์การประเมินรับรองในทุกๆรอบ 2 ปี ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จอย่างต่อเนื่องในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

ประโยชน์จากการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้อง ทั้งนักเรียน ครอบครัว ชุมชน และบุคลากรในโรงเรียน ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีในการดำเนินงานด้านอื่นๆ ด้วย (กรมอนามัย, 2547; ประกายดาว, 2544; สงบ, 2544) ดังนี้

ประโยชน์ต่อนักเรียน

1. นักเรียนได้รู้วิถีชีวิตในการสร้างพฤติกรรมสุขภาพที่ดี และนำไปปฏิบัติเป็นนิสัย
2. นักเรียนได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่สำหรับการเรียนในหลักสูตร เพื่อพัฒนาทักษะและความรู้เกี่ยวกับสุขภาพ

ประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน

1. ชุมชน สังคม และประเทศชาติ สามารถพัฒนาได้อย่างก้าวหน้า จากการมีพื้นฐานที่แข็งแกร่งเมื่อประชากรมีการศึกษาและสุขภาพที่ดี

2. ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างบริการสุขภาพในพื้นที่กับโรงเรียน เพื่อดำเนินการกับปัญหาสุขภาพเฉพาะเรื่อง เช่น การตรวจหอนอนพยาธิ โรคติดเชื้อ การทดสอบสายตา การตรวจมาเลเรีย และความเครียด

3. ผู้ปกครองและสมาชิกของชุมชนได้รับความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย เพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดทักษะการดูแลสุขภาพที่ทันสมัย

4. ก่อให้เกิดการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีกับนักเรียน ครู และบุคลากรในโรงเรียนที่เอื้อต่อการเรียนการสอน และการทำงานในโรงเรียน

ประโยชน์ต่อโรงเรียนและบุคลากร

1. โรงเรียนได้รับประโยชน์จากผู้ปกครองและองค์กรต่างๆ ที่มีส่วนร่วมระดมความคิด ระดมทรัพยากรและปฏิบัติกิจกรรมต่างๆในการพัฒนาโรงเรียนอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมมือกันทำงาน เพื่อประโยชน์ต่อสุขภาพของนักเรียน ครอบครัว และชุมชน

3. โรงเรียนมีสิ่งแวดล้อมที่ดีสำหรับนักเรียน ครู และบุคลากรในโรงเรียน ซึ่งทำให้อเอื้อต่อการเรียนการสอน และการทำงาน

การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ นอกจากมีประโยชน์หลักต่อนักเรียน ครอบครัว และชุมชนแล้ว ยังมีประโยชน์ทั้งฝ่ายการศึกษา และฝ่ายสาธารณสุข ซึ่งสามารถใช้การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นตัวชี้วัดคุณภาพการศึกษาได้ และก่อให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือจากชุมชนและท้องถิ่น รวมทั้งองค์กรต่างๆ ในการดำเนินงานด้านอื่นๆเพิ่มขึ้น โดยเป้าหมายสูงสุดคือ เด็กวัยเรียนและเยาวชน เก่ง ดี และมีความสุข ซึ่งถือเป็นการพัฒนา “คน” อย่างแท้จริง

สถานการณ์การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในประเทศไทยและในจังหวัดพัทลุง การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในประเทศไทยได้เริ่มต้นหลังจากได้มีการประชุมสัมมนาระดับนานาชาติเรื่องโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (Intercountry Consultation on Health Promoting Schools) ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้จัดขึ้นในประเทศไทยเมื่อเดือนธันวาคม 2540 เพื่อให้โรงเรียนเป็นจุดเริ่มต้นและศูนย์กลางในการพัฒนาสุขภาพควบคู่ไปกับการศึกษา ด้วยการบูรณาการด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบองค์รวมในพื้นที่โรงเรียน สร้างกลไกการประสานงาน และการปฏิบัติงานร่วมกันแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียน ภาครัฐ องค์กรเอกชน องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นและชุมชน กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข (2541) ได้รับแนวคิดมาดำเนินการตั้งแต่ปี 2541 โดยมีจุดมุ่งหมายจะปฏิรูปการสาธารณสุขให้บรรลุวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาสาธารณสุขฉบับที่ 8 และต่อมาถึงแผนฯ 9 ที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา กลยุทธ์โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ จึงยึดบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโรงเรียนเป็นหลัก โดยชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมคิดค้นปัญหา และกำหนดปัญหาสุขภาพ ร่วมวางแผนเพื่อแก้ปัญหา ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์จากการดำเนินงาน ภายใต้อุดมการณ์และปรัชญาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คือการสร้างเยาวชนในวันนี้ให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพที่ดีในอนาคต กระทรวงสาธารณสุขจึงได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิต และปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสุขภาพในสังคมที่เขาอาศัยอยู่

กระทรวงสาธารณสุขได้รับนโยบายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมาดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ 2541 ได้มีการดำเนินงานโดยการจัดประชุมสัมมนาแก่ผู้บริหารจากกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อนำเสนอนโยบายและทิศทางของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ประชาสัมพันธ์แนวทางและกลยุทธ์ของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับทราบ และได้มีการคัดเลือกโรงเรียนต้นแบบเพื่อการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพของสำนักส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย จำนวน 2 โรงเรียน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพต้นแบบของศูนย์ส่งเสริมสุขภาพสุขภาพเขต จำนวน 12 โรงเรียน และโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพของจังหวัดๆละ 1 โรงเรียน จำนวน 75 โรงเรียน รวมทั้งสิ้น

89 โรงเรียน จากนั้นในปี 2542 กำหนดนโยบายให้ขยายการดำเนินงานทุกอำเภอละ 1 โรงเรียน ปี 2543 ขยายการดำเนินงาน ตำบลละ 1 โรงเรียน และในปี 2546 มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประเมินโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพระดับอำเภอและระดับจังหวัด เพื่อประเมินรับรองการผ่านเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ปัจจุบันการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมีความครอบคลุมทุกโรงเรียน และมีนโยบายให้โรงเรียนมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง จากข้อมูลปี 2547 พบว่าประเทศไทยมีโรงเรียนทั้งหมด 35,619 โรงเรียน สามารถดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพผ่านเกณฑ์ประเมินในระดับทองจำนวน 3,205 โรงเรียน (ร้อยละ 9.00) ระดับเงินจำนวน 4,609 โรงเรียน (ร้อยละ 12.94) ระดับทองแดง จำนวน 4,874 โรงเรียน (ร้อยละ 13.68) และไม่ผ่านการประเมินจำนวน 22,931 โรงเรียน (ร้อยละ 64.37) (กรมอนามัย, 2547)

สำหรับในจังหวัดพัทลุง ได้เริ่มประเมินรับรองโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพครั้งแรกในปีงบประมาณ 2546 และดำเนินการต่อเนื่องทุกปี ซึ่งจากข้อมูลในปี 2549 จังหวัดพัทลุงมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาและระดับประถมศึกษาทั้งหมด 301 โรงเรียน สามารถดำเนินงานผ่านเกณฑ์ประเมินโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพระดับทอง จำนวน 181 โรงเรียน (ร้อยละ 60.13) ระดับเงินจำนวน 44 โรงเรียน (ร้อยละ 14.62) ระดับทองแดงจำนวน 47 โรงเรียน (ร้อยละ 15.61) และยังไม่ผ่านการประเมินจำนวน 19 โรงเรียน (ร้อยละ 6.31) (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดพัทลุง, 2549)

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

ความสำเร็จในการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในเบื้องต้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการประสานความคิดและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของสังคม ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด เพราะความร่วมมือจากทุกฝ่ายจะช่วยกันระดมความคิดในการจัดการกับปัจจัยต่างๆที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จและความยั่งยืนในการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ มี 5 ประการ (กรมอนามัย, 2547) ดังนี้

ภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียน

ผู้นำ หมายถึง บุคคลซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นมา หรือได้รับการยกย่องจากสมาชิกในกลุ่มให้เป็นหัวหน้า เป็นผู้บังคับบัญชาให้ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติกิจกรรมตามสถานการณ์ต่างๆ เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายขององค์การหรือหน่วยงานที่ได้กำหนดไว้(งยูทช, 2539) ดังนั้น ภาวะผู้นำของผู้บริหารจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้เพราะภาวะผู้นำเป็นศิลปะหรือ

กระบวนการอำนาจหน้าที่ในการโน้มน้าว ชักจูง เปลี่ยนแปลง โดยใช้กระบวนการติดต่อสื่อสาร ให้บุคคลอื่นทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (อัสมูนิ, 2544) ซึ่งจากการทบทวนเอกสารแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ ได้มีการจัดกลุ่มแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำเป็น 4 กลุ่ม (นิตยา, 2545) คือ

1. ทฤษฎีภาวะผู้นำตามคุณลักษณะของผู้นำ เป็นทฤษฎีที่ศึกษาปัจจัยด้านคุณลักษณะ บุคลิกภาพและอุปนิสัยที่ทำให้ผู้นำมีคุณภาพมากที่สุด และมีความแตกต่างจากผู้ตามโดยเน้นที่คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำ ซึ่งประกอบด้วย 1) คุณลักษณะทางร่างกาย 2) ภูมิหลังทางสังคม 3) สถิติปัญญาความสามารถ 4) บุคลิกภาพ 5) คุณลักษณะทางด้านการงาน และ 6) ลักษณะทางด้านสังคม

2. ทฤษฎีภาวะผู้นำตามพฤติกรรมส่วนบุคคล เป็นทฤษฎีที่เน้นการศึกษาด้านพฤติกรรมของผู้นำ ซึ่งได้แบ่งพฤติกรรมความเป็นผู้นำออกเป็น 3 แบบ คือ 1) แบบเผด็จการ ผู้นำแบบนี้ใช้ดุลยพินิจและการตัดสินใจด้วยตัวเอง และมักไม่เปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ 2) แบบประชาธิปไตย ผู้นำแบบนี้นิยมกระจายอำนาจ มอบหมายงานให้สมาชิกและเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และ 3) แบบเสรีนิยม ผู้นำแบบนี้เป็นผู้นำแบบไม่เอาไหน จะไม่ใช้อำนาจบังคับบัญชาควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชา ปราศจากความรับผิดชอบ และไม่มีการประเมินผลงาน

3. ทฤษฎีภาวะผู้นำตามสถานการณ์ เป็นทฤษฎีที่ศึกษาความเป็นผู้นำโดยการมุ่งเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของผู้นำและลักษณะของสถานการณ์ ดังนั้นภาวะผู้นำจึงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมระหว่างพฤติกรรมของผู้นำ สมาชิก และสถานการณ์ในการปฏิบัติงาน กล่าวคือสิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมของผู้นำ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดรูปแบบของการทำงานของผู้นำซึ่งแบ่งเป็น 4 รูปแบบ คือ 1) ผู้นำแบบชี้แนะ 2) ผู้นำแบบขายความคิด 3) ผู้นำแบบมีส่วนร่วม และ 4) ผู้นำแบบมอบอำนาจ

4. ทฤษฎีภาวะผู้นำสมัยใหม่ เป็นทฤษฎีที่ศึกษาความเป็นผู้นำในยุคการเปลี่ยนแปลง โดยทฤษฎีนี้มุ่งเน้นที่วิธีการหรือกระบวนการที่ผู้นำทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับผู้ตามหรือองค์กร ซึ่งต้องอาศัยการสร้างและการถ่ายทอดวิสัยทัศน์ ค่านิยม การบันดลใจ การกระจายอำนาจ และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งได้มีการเรียกผู้นำประเภทนี้ว่าเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป (Hein&Nicholson, 1990)

ปัจจุบันภาวะผู้นำเชิงปฏิรูปเป็นคุณลักษณะของผู้นำที่เป็นที่ต้องการ แต่ในสภาพความเป็นจริง ผู้นำในองค์กรต้องใช้ภาวะผู้นำเชิงปฏิรูปควบคู่กับภาวะผู้นำเชิงเป้าหมายจึงสามารถทำให้เกิดประสิทธิผลที่ดีได้ (Bass, 1985, อ้างตาม จิระพร, 2543) โดยแบสส์ (Bass, 1985) เชื่อว่าในสภาพความเป็นจริงผู้นำในองค์กรจะมีพฤติกรรมความเป็นผู้นำสองแบบร่วมกัน คือ พฤติกรรม

ความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูปและเชิงเป้าหมาย ซึ่งลักษณะของความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูปและความเป็นผู้นำเชิงเป้าหมายมีดังนี้

1. ความเป็นผู้นำเชิงปฏิรูป ผู้นำเชิงปฏิรูปให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้ตามเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการทำงาน คุณลักษณะของผู้นำเชิงปฏิรูปจึงประกอบด้วย

1.1 มีบุคลิกภาพที่น่านับถือ ซึ่งทำให้ผู้ตามเกิดการยอมรับ เชื่อฟัง และเชื่อมั่น เป็นผู้นำที่มีความกระตือรือร้นในการปฏิบัติงาน มีอุดมการณ์ในการทำงาน มีความสามารถสร้างแรงจูงใจให้มีความสำคัญกับวิสัยทัศน์ และสามารถสื่อสารให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นเพื่อไปสู่วิสัยทัศน์นั้นได้

1.2 มีความสามารถในการกระตุ้นสติปัญญา ให้ผู้ตามเกิดความตื่นตัว เกิดความคิดที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติงาน โดยผู้นำจะเปิดโอกาสให้ผู้ตามใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจเกี่ยวกับงานและมีอิสระในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับงานที่รับผิดชอบ และให้ความสำคัญต่อข้อเสนอแนะและความคิดเห็นของผู้ตาม

1.3 คำนึงถึงความแตกต่างของบุคคล ด้วยการให้การสนับสนุน ส่งเสริม และการพัฒนาประสบการณ์ให้กับผู้ตาม รวมทั้งเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่มีผลต่อการทำงาน ซึ่งวิธีการปฏิบัติที่คำนึงถึงความแตกต่างของบุคคล ได้แก่ การแสดงให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเห็นถึงคุณค่าของงานที่ทำว่าได้รับการปฏิบัติเป็นอย่างดี และงานที่รับผิดชอบเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด ซึ่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้เห็นจุดอ่อนของตนเองและพัฒนาให้ดีขึ้น มอบหมายงานที่เป็น โครงการพิเศษเพื่อส่งเสริมให้ ผู้ใต้บังคับบัญชามีความเชื่อมั่นในตนเองและ มีโอกาสได้เรียนรู้ไปด้วย มอบหมายงานให้มีความเหมาะสมกับระดับความสามารถของแต่ละบุคคลและความต้องการมีโอกาสก้าวหน้า

2. ความเป็นผู้นำเชิงเป้าหมาย ผู้นำเชิงเป้าหมายจะให้ความสำคัญกับการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชาให้บรรลุเป้าหมาย โดยระบุบทบาทและข้อกำหนดของงานอย่างชัดเจน และรับรู้ถึงความต้องการของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างชัดเจน ซึ่งจะได้รับการตอบสนองเมื่อผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามสัญญาระหว่างผู้นำและผู้ใต้บังคับบัญชา ส่งผลให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความพึงพอใจและมีความพยายามในการทำงานเพิ่มขึ้นเพื่อให้ได้รับการตอบสนองความต้องการ คุณลักษณะของผู้นำเชิงเป้าหมายจึงประกอบด้วย

2.1 มีการสร้างแรงจูงใจด้วยการให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับการทำงาน ให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยรูปแบบการให้รางวัลมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) การยกย่องชมเชย เมื่อทำงานได้ดีเป็นไปตามคำแนะนำ 2) การให้ค่าตอบแทนเพิ่มขึ้น ให้โบนัส เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น

2.2 การใช้กฎระเบียบในการปฏิบัติงาน โดยมีการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของงานไว้ให้เป็นเกณฑ์ในการติดตามผลการดำเนินงาน มีการแจ้งนโยบาย เป้าหมายและระบบการทำงานให้ผู้ปฏิบัติงานทราบและถือปฏิบัติ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาภาวะผู้นำของผู้บริหารตามแนวคิดของเบสส์ เนื่องจากผู้บริหารจำเป็นต้องมีภาวะผู้นำที่ดีที่มีพฤติกรรมมุ่งใจให้ผู้ตามได้ทำงานอย่างเต็มความสามารถ มีการจัดการเพื่อให้เกิดการประสานงานกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้อยู่ในสถานะสมดุล ซึ่งผู้บริหารโรงเรียนสามารถใช้ภาวะความเป็นผู้นำในการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (กรมอนามัย, 2547) ดังนี้

1. กำหนดนโยบายการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ และประกาศนโยบายให้คณะครู นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และองค์กรในชุมชนรับทราบทั่วกัน
2. สร้างความตระหนักโดยชี้แจงให้แก่คณะครู นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และประชาชนในท้องถิ่น เห็นความสำคัญและความจำเป็นในการดำเนินงานสร้างสุขภาพ โดยการสร้างให้มีสุขภาพดี และสร้างพฤติกรรมสุขภาพที่ถูกต้องตั้งแต่เด็ก
3. กระตุ้น ผลักดันให้แก่บุคลากรครู นักเรียน และชุมชน เพื่อที่จะสร้างความมุ่งมั่นต่อการดำเนินงานให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาความเป็นอยู่อย่างมีสุขภาพดีของทุกคนในชุมชน
4. เป็นแกนนำในการกระตุ้นให้คณะกรรมการสถานศึกษาของโรงเรียนสรรหากลุ่มบุคคลที่สนใจงานส่งเสริมสุขภาพ เพื่อแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน
5. กำหนดเป้าหมายการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เพื่อให้มีการดำเนินงานบรรลุผลความสำเร็จ
6. สร้างแรงจูงใจให้ผู้ตามได้พัฒนาความสามารถของตนเอง และมีความพยายามในการทำงานให้ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยมีรางวัลเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน และมีการใช้ระเบียบวินัยช่วยจัดการเมื่องานไม่บรรลุผล
7. สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับบุคลากรในโรงเรียน นักเรียน ประชาชน ชุมชน รวมทั้งองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ
8. ดำเนินการพัฒนา ปรับปรุง แก้ไข การดำเนินงานให้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ผลดีต่อสุขภาพของนักเรียน บุคลากรในโรงเรียน ครอบครัวและชุมชน

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำของผู้บริหารในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ พบว่า ภาวะผู้นำของผู้บริหาร เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งเสริมต่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้สำเร็จ (อารีย์, 2546)

ความสามารถของคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน

ในการพัฒนาโรงเรียนไปสู่โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนถือเป็นทีมงานที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน โดยองค์ประกอบของคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนประกอบด้วยครู นักเรียน ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และองค์กรชุมชน จำนวน 8-15 คน โดยคณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐานจะเป็นผู้พิจารณาคัดเลือก(อุษา, 2547) ซึ่งในการคัดเลือกคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน ควรพิจารณาเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติดังนี้ 1) ยอมรับแนวคิดโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ 2) มีความสนใจ ความกระตือรือร้น และเสียสละเพื่อส่วนรวม 3) เข้าใจแนวคิดและวิธีการที่จะนำไปสู่ความสำเร็จกับบทบาทใหม่ของโรงเรียนและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเข้มแข็ง 4) มีความพยายามที่จะสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ รวมทั้งกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพอื่นๆ 5) มีความพร้อมในการทำงานเป็นทีมได้ และ 6) สามารถทำงานเป็นระยะเวลาได้นานได้ (วัชรภรณ์, 2546)

ในการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมีบทบาทดังนี้ (กรมอนามัย, 2547)

1. ดำเนินการสำรวจสถานการณ์ด้านสุขภาพของโรงเรียนและชุมชน เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพ
2. นำผลการวิเคราะห์สถานการณ์สุขภาพของโรงเรียนและชุมชน มาร่วมกันระดมความคิดในการกำหนดประเด็นเพื่อดำเนินการส่งเสริมสุขภาพตามความต้องการของนักเรียน บุคลากรในโรงเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน
3. กำหนดนโยบายและแผนปฏิบัติการให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา พร้อมทั้งกำหนดเป้าหมายการดำเนินงาน รูปแบบกิจกรรม บทบาทที่เกี่ยวข้อง ตัวชี้วัดในการติดตามประเมินผล กลไกการประสานความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชน และระบบรายงานให้ชัดเจน
4. ติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินงาน โดยจัดประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้เกี่ยวข้อง มีการประเมินผลการดำเนินงาน การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลสำเร็จ และมีการปรับแผนงานเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องในการดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ
5. ผลักดันและสนับสนุนการสร้างเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสพการณ์ และแหล่งทรัพยากร

นอกจากนี้ คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนยังมีบทบาทต่อการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนให้การพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ (กรมอนามัย, 2547) ดังนี้

1. ร่วมประชุมปรึกษาหารือ พบปะพูดคุยกันอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้มีความเข้าใจนโยบาย ทิศทางการดำเนินงาน บทบาทหน้าที่และการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในด้านต่างๆ ซึ่งมีการร่วมกันค้นหาแนวทางปฏิบัติในการกำหนดนโยบายส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน และการบริหารจัดการเพื่อพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยเปิดโอกาสให้คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพแต่ละคนได้เสนอความคิดเห็นโดยอิสระ ซึ่งทำให้คณะกรรมการได้มีส่วนร่วมในการแสดงศักยภาพเพื่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพได้อย่างเต็มที่ และเกิดความเข้าใจตรงกันต่อทิศทางการพัฒนา โดยสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ของตนเองได้อย่างเต็มความสามารถ ส่งผลให้การพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมีความสำเร็จได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2. ทำงานเป็นทีมด้วยความมุ่งมั่น จริงจัง เข้าใจและสนับสนุนกระบวนการพัฒนาไปสู่มาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพแบบยั่งยืน มีการจัดองค์กรและระบบบริหารงานเพื่อให้การดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพโรงเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการที่คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพมีการทำงานเป็นทีมสามารถที่จะแบ่งงานกันทำตามความรู้ความสามารถ และมีการประสานงานกันอย่างจริงจังเพื่อการวางแผนและการปฏิบัติการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ อันจะทำให้การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพบรรลุเป้าหมาย

3. ติดตามประเมินผลและตรวจสอบการดำเนินงานของโรงเรียน พร้อมนำผลการประเมินมาปรับปรุงการปฏิบัติงาน และใช้ข้อมูลเป็นข้อเสนอในการปรับแผนพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพต่อไป ซึ่งส่งผลให้มีการพัฒนาการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้มีความทันสมัย และสอดคล้องกับบริบทของแต่ละโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม และทำให้การดำเนินการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นไปได้อย่างต่อเนื่อง

จะเห็นได้ว่าการทำหน้าที่ของคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน ส่งผลดีต่อการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ดังนี้

1. ทำให้การตัดสินใจมีดีขึ้น เพราะการบริหารงานโดยคณะกรรมการ ประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย ทำให้มีการตัดสินใจได้ผลดีกว่าการตัดสินใจโดยบุคคลเดียว

2. ทำให้ผลงานได้รับการยอมรับสูงขึ้น เนื่องจากการมีบุคคลหลากหลายหลายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานสูงขึ้น

3. ทำให้มีการประสานงานดีขึ้น เพราะบุคคลหลายฝ่ายได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานและแก้ปัญหาาร่วมกัน ทำให้เกิดความเข้าใจตรงกัน รับรู้การดำเนินงานในแนวทางเดียวกัน

4. ทำให้มีการกระจายอำนาจมีมากขึ้น เนื่องจากอำนาจการตัดสินใจเป็นอำนาจรวมของคณะกรรมการฯ มิใช่เป็นของบุคคลเพียงคนเดียว

จากการทบทวนงานวิจัย พบว่า การมีคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียนส่งผลให้การปฏิบัติตามกลวิธีการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพอยู่ในระดับมาก (สงบ, 2544) การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานด้านสุขภาพช่วยให้มีการวางแผน การดำเนินงาน การติดตามผล ประเมินผล และปรับแผนงานด้านการส่งเสริมสุขภาพของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องที่เอื้อต่อการพัฒนาไปเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (ขวัญชัย, 2545) และการจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมความสำเร็จต่อการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (ทัศนีย์, 2543)

การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ซึ่งผลจากการมีส่วนร่วมของชุมชนจะส่งผลให้ 1) ประชาชนยอมรับในโครงการมากขึ้น เนื่องจากเป็นโครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน 2) ประชาชนรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของโครงการมากขึ้น 3) ลดความขัดแย้ง การดำเนินโครงการจะราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น 4) โครงการจะให้ประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น และมีการระดมทรัพยากรเพื่อการพัฒนา และ 5) ช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนหรือทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง (ไพโรจน์, 2531)

ในการพัฒนาโรงเรียนไปสู่โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ควรสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านขั้นตอนดังนี้ (กรมอนามัย, 2547)

1. การมีส่วนร่วมวิเคราะห์สภาพและสาเหตุของปัญหา โดยให้ชุมชนมีการร่วมศึกษาในรายละเอียดของโครงการ/กิจกรรมที่จะดำเนินการ สภาพและสาเหตุของปัญหา มีการสำรวจข้อมูลสารสนเทศ หรือปัจจัยพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนเป็นฐานในการวิเคราะห์เพื่อให้ได้มาซึ่งสภาพและสาเหตุของปัญหาที่แท้จริง

2 ร่วมวางแผน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดเป้าหมายสูงสุดที่ต้องการ ร่วมกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ร่วมกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ต้องดำเนินการ ร่วมกำหนดกิจกรรมที่พึงกระทำ บุคคล/หน่วยงานที่รับผิดชอบ และผลสัมฤทธิ์ของโครงการเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการปฏิบัติ โดยได้รับการกระตุ้น จูงใจจากโรงเรียน

3. ร่วมดำเนินการ โดยให้ชุมชนร่วมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ในแผนงานส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน พร้อมทั้งมีการร่วมกันประชาสัมพันธ์การดำเนินงานทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการให้ชุมชนได้รับทราบ

4. ร่วมตรวจสอบ ทบทวน พัฒนาและปรับปรุง โดยให้ชุมชนมีการร่วมประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ซึ่งอาจร่วมประเมินผลโดยการจัดเสวนาประชาคมหมู่บ้าน สัมภาษณ์ หรือสำรวจความพึงพอใจของนักเรียน ชุมชน เพื่อนำข้อเสนอแนะที่ได้รับมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขกลวิธีการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพก่อให้เกิดผลดีดังนี้

1. นักเรียนสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ในการดำรงชีวิตหรือมีพฤติกรรมสุขภาพที่ถูกต้อง ซึ่งนักเรียนต้องมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ทั้ง พ่อ แม่ พี่ น้อง หรือบุคคลต่างๆ ในครอบครัว บุคคลต่างๆ เหล่านี้ก็จะดำรงชีวิตหรือมีพฤติกรรมสุขภาพตามนักเรียนไปด้วย

2. ประชาชน/ชุมชนได้มีโอกาสในการเข้าร่วมในการคิดค้นปัญหา วางแผนแก้ปัญหา การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการมีสุขภาพดี ทำให้มีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

3. ครูกับผู้ปกครองเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน จากการได้มีการร่วมกันทำงาน

4. หลักสูตรการเรียนการสอนได้มีการพัฒนาปรับปรุงสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพของนักเรียน ครอบครัว และชุมชน

5. ทรัพยากรในชุมชนได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยใช้คน เงิน วัสดุต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมาร่วมในการดำเนินงาน โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้มีประสิทธิภาพ ให้สอดคล้องกับความต้องการและศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม พบว่า ปัจจัยที่จะนำไปสู่การพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น(กฤษณา, 2544; ขวัญชัย, 2545; ทศนีย์, 2543; ระเบียบ, 2543; สงบ, 2544; สุนันท์, 2545; อารีย์, 2546; อุษา, 2547) การมีส่วนร่วมมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และเป็นตัวทำนายการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพได้ดีที่สุด (สุนันท์, 2545)

การระดมทรัพยากรในชุมชน

ทรัพยากรในชุมชน หมายถึง ทุนที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า ดังนั้นในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ควรนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ (กรมอนามัย, 2547) ดังนี้

1. ระดมคนที่มีภาวะผู้นำ มีความคิดก้าวหน้า เป็นนักพัฒนา มีความรู้ในวิชาชีพต่างๆ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีความเสียสละ มีการรวมตัว

เป็นกลุ่ม หรือชมรมต่างๆ ตามความสนใจ นำมาใช้เป็นทรัพยากรบุคคลในการพัฒนาสุขภาพของชุมชน ตามความสามารถและคุณลักษณะเฉพาะแต่ละบุคคล เช่น เชิญเป็นคณะกรรมการ ที่ปรึกษา เป็นคณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน เป็นวิทยากร เป็นต้น ซึ่งการระดมคนที่มีความรู้และมีความสามารถ และมีความเสียสละ เข้ามาร่วมในการดำเนินงานด้านต่างๆ ตามความสามารถ ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. ประยุกต์ใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชน ให้สอดคล้องกับการพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ เช่น การออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ การพัฒนาสูตรอาหารที่นิยมบริโภคในท้องถิ่น ให้ถูกหลักโภชนาการ ซึ่งสามารถส่งผลให้การส่งเสริมพฤติกรรมสร้างเสริมสุขภาพตนเองแก่นักเรียน ประชาชน และชุมชน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยไม่เกิดความขัดแย้งหรือต่อต้าน ทำให้มีการปฏิบัติพฤติกรรมทางสุขภาพที่ถูกต้องด้วยความเต็มใจและปฏิบัติได้อย่างมีความสุข

3. นำทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งเป็นผลผลิตที่เกิดจากชุมชน เช่น สมุนไพร ผลผลิตทางเกษตร แหล่งน้ำ เป็นต้น นำมาใช้เป็นต้นทุนหรือวัตถุดิบในการดำเนินงานด้านสุขภาพ เช่น ผลิตข้าวกล้องโดยใช้เครื่องมือสีข้าวที่ทำมาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน แล้วนำมาเป็นอาหารกลางวัน การใช้ว่านหางจระเข้ในการรักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก เป็นต้น ซึ่งการระดมทรัพยากรในชุมชนเหล่านี้ส่งผลทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัวได้อย่างมีคุณค่า และคนในชุมชนจะมีความรู้สึกรักมีความภาคภูมิใจที่สามารถใช้ทรัพยากรที่มีคุณค่าในชุมชนนั้นมาช่วยในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

จากการทบทวนงานวิจัย พบว่า การสนับสนุนด้านทุนและทรัพยากรให้กับโรงเรียน เป็นการร่วมมือในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้สามารถพัฒนาการดำเนินงานให้เกิดความสำเร็จ (ระเบียบ, 2543) และการที่ผู้บริหารโรงเรียนมีการดำเนินการให้คนในชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่นเข้ามาดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ จะทำให้การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพดีขึ้น (ทัศนีย์, 2543)

ความเข้มแข็งของเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ

เครือข่ายเป็นรูปแบบการทำงานในลักษณะสร้างความร่วมมือประสานงานกันในแนวราบระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง ด้วยการระดมสรรพกำลัง รวมถึงคน สติปัญญา ความสามารถ และทรัพยากรในการทำงาน เพื่อเอาชนะอุปสรรคที่เป็นจุดอ่อนของงาน (ธนา, 2544) เครือข่ายจึงมีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ 1) มีกลุ่มบุคคลหรือองค์กร 2) กลุ่มมีปฏิสัมพันธ์กัน 3) มีการทำงานเพื่อให้

บรรลุปเป้าหมายร่วมกัน และ 4) มีความเป็นอิสระต่อกัน (นันทิยาและณรงค์, 2546) การสร้างเครือข่าย จึงถือเป็นการสร้างความร่วมมือในการทำงาน ซึ่งการสร้างเครือข่ายมีขั้นตอนดังนี้ 1) สร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย 2) ติดต่อกับองค์กรที่เป็นสมาชิกหรือภาคีเครือข่าย 3) สร้างพันธมิตรร่วมกัน และ 4) มีการพัฒนาความสัมพันธ์นำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกันเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน จนนำไปสู่การขยายตัวในรูปของการขยายกิจกรรมหรือการขยายกลุ่มต่อไป (นฤมล, 2543) ระยะการพัฒนาของเครือข่ายจึงแบ่งเป็น 5 ระยะ คือ 1) ระยะเริ่มก่อตั้ง เป็นระยะที่เกณฑ์เครือข่ายกำหนดประเด็นที่สนใจร่วมกัน 2) ระยะการขยายตัว เป็นระยะที่มีการกำหนดเป้าหมายของเครือข่ายที่ชัดเจน และมีการดึงสมาชิกเข้ามาร่วมเครือข่าย 3) ระยะเจริญรุ่งเรือง เป็นระยะที่เครือข่ายมีการเจริญเติบโตก้าวหน้า 4) ระยะการถดถอย เป็นระยะที่สมาชิกเครือข่ายเริ่มลดลง เนื่องจากสมาชิกไม่มีพลังในการดึงสมาชิกเข้าร่วมเครือข่ายหรือมีการขัดแย้งกัน และ 5) ระยะฟื้นตัว เป็นระยะที่เครือข่ายมีการทบทวนเป้าหมายใหม่ และหาพันธมิตรใหม่

ในการสร้างเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งและการพัฒนาไปสู่ระยะต่าง ๆ นั้น จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของเครือข่าย (ธนา, 2544; ชีรพงษ์, 2543) ดังนี้

1. สัมพันธภาพที่ดีของสมาชิกเครือข่าย ทำให้สมาชิกมีความเข้าใจเกิดความเชื่อมั่นและไว้วางใจซึ่งกันและกัน

2. ความชัดเจนของเป้าหมาย การมีเป้าหมายที่ชัดเจนทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีความเข้าใจตรงกัน และส่งผลให้การปฏิบัติและการประสานความร่วมมือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

3. สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและการตัดสินใจได้อย่างอิสระ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันของสมาชิก ก่อประโยชน์ต่อการระดมระดมสรรพกำลังเมื่อเครือข่ายมีความต้องการ

4. ความมีประสิทธิภาพของโครงสร้างเครือข่าย ซึ่งสามารถทำให้มีการตอบสนองต่อความร่วมมือ และช่วยลดปัญหาความขัดแย้งของสมาชิก

5. ความต่อเนื่องของกิจกรรม ซึ่งทำให้สมาชิกได้มีโอกาสพบปะร่วมกันทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ สามารถพัฒนาความคิดในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายได้อย่างเต็มที่

6. ความสามารถในการใช้แหล่งทรัพยากรภายในเครือข่ายให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่สมาชิกที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ และทำให้สมาชิกถึงการมุ่งพึ่งพาตนเองก่อนขอความช่วยเหลือจากภายนอก

7. การพัฒนาสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ในการทำกิจกรรม ซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ นำไปสู่นวัตกรรม จนเกิดเป็นต้นแบบให้กับผู้อื่นต่อไป

เครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นกระบวนการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยการจัดตั้งเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ สนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (กรมอนามัย, 2547) ซึ่ง กรมอนามัย (2547) ได้เสนอแนวทางการสร้างเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพไว้ดังนี้

1. โรงเรียนต่างๆในพื้นที่เดียวกันหรือกลุ่มเดียวกัน เลือกผู้นำเครือข่าย ซึ่งเกิดจากกระบวนการคัดสรรกันเองระหว่างโรงเรียน และมีฉันทามติร่วมกัน
2. มีการคัดเลือกบุคคลเพื่อดำรงตำแหน่งต่างๆในคณะกรรมการเครือข่าย รวมทั้งผู้ทำหน้าที่ประสานงาน เพื่อให้เครือข่ายสามารถขับเคลื่อนได้
3. มีการกำหนดบทบาทของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ
4. มีการบริหารจัดการเครือข่าย เช่น การประสานคน ประสานทรัพยากร ประสานกิจกรรม รวมทั้งจัดทำแผนงานเครือข่าย
5. มีวิธีการที่หลากหลาย เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์การดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ ปรับความคิด และให้มีความสามารถในการปฏิบัติ เพื่อเข้าสู่เป้าหมายอย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

จะเห็นได้ว่าเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เป็นวิธีที่เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงส่งเสริมซึ่งกันและกัน และก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้ 1) เป็นการรวมประสบการณ์ต่างๆไว้ด้วยกัน 2) สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร แหล่งของทรัพยากร และประสบการณ์ต่างๆ 3) สามารถตัดสินใจในเรื่องของทิศทางในอนาคต 4) เป็นการสร้างศูนย์รวมตัวของโรงเรียนในประเด็นที่เกี่ยวกับสุขภาพอย่างแพร่หลาย 5) ช่วยเสริมแรงให้แนวคิดโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพแพร่หลายออกไป 6) เป็นกลไกควบคุมกำกับความก้าวหน้าของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในภูมิภาค 7) เป็นที่ให้ข้อเสนอแนะและกำลังใจแก่โรงเรียนที่เริ่มต้นใหม่หรือโรงเรียนที่ยังไม่สามารถดำเนินงานได้สำเร็จ (ลักษณะและคณะ, 2541) ดังนั้นเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพจะช่วยให้โรงเรียนต่างๆในเขตพื้นที่เดียวกัน มีการประสานและทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน ซึ่งโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จหรือมีการดำเนินงานดีเด่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะสามารถสนับสนุนและเผยแพร่ความรู้และแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพให้แก่โรงเรียนอื่นได้ อันจะเป็นการช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกันของโรงเรียนในเครือข่ายเดียวกันอย่างเข้มแข็ง และสามารถจะรวมตัวกันเพื่อพัฒนาการดำเนินงานอื่นๆนอกเหนือจากการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพได้ ซึ่งจากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ พบว่า การสร้างเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ และมีความสำคัญต่อการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในระดับสูง (ทัศนีย์, 2543)

สรุป โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นอยู่อย่างมีสุขภาพดีของบุคคล ครอบครัวและชุมชน ซึ่งการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพเป็นกระบวนการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคตามองค์ประกอบ 10 ประการ คือ การจัดทำนโยบายของโรงเรียน การบริหารจัดการในโรงเรียน การมีโครงการร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชน การจัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนที่เอื้อต่อสุขภาพ การบริการอนามัยโรงเรียน การศึกษาในโรงเรียน โภชนาการและอาหารที่ปลอดภัย การออกกำลังกาย กีฬา และนันทนาการ การให้คำปรึกษาและสนับสนุนทางสังคม และการส่งเสริมสุขภาพบุคลากรในโรงเรียน โดยใช้กระบวนการพัฒนาโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพตามประกอบด้วย 1) การวางแผนงาน 2) การปฏิบัติการ 3) การตรวจสอบ ทบทวนและประเมินผล 4) การปรับปรุง แก้ไข/พัฒนา ซึ่งตัวชี้วัดที่บ่งบอกถึงความสำเร็จในการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ คือ การได้รับการรับรองเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งความสำเร็จและความยั่งยืนของการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ขึ้นอยู่กับปัจจัย 5 ประการคือ 1) ผู้บริหารโรงเรียน 2) คณะกรรมการส่งเสริมสุขภาพของโรงเรียน 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน 4) การระดมทรัพยากรในชุมชน 5) เครือข่ายการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ ดังนั้น การศึกษาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับผลสำเร็จของการดำเนินงานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในโรงเรียนที่ผ่านการประเมินตามมาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่เป็นแนวทางในการพัฒนาการดำเนินงานของโรงเรียนที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ และโรงเรียนที่ดำเนินงานได้ตามเกณฑ์มาตรฐานแล้วมีการพัฒนาการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องได้อย่างมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น